

ROMANTICKÝ CAR

Řeč se točila kolem Pavla I. -
našeho romantického cara.

Puškin

Kdosi měl jednu námitku proti nějakému Pavlovi rozhodnutí a dovolával se přitom zákona. "Tady je váš zákon," zahřímal panovník a uhořel se pěstí do prsou.

"Hraběti Paninovi říct /.../, že je konec konců pouhým nástrojem."

Sevastopol bylo nařizeno přejmenovat na Achtijar, Feodosii na Kafu.

29. října 1800 bylo "z nejvyššího příkazu" zahájeno soudní řízení s úředníkem finančního oddělení v úřadě petrohradského generálního gubernátora Alexejevem, který "vystavil cestovní příkaz do Jekatěrinoslavi, přestože nařízením Jeho císařského Veličenstva byla přejmenována na Novorossijsk".

"Moji ministři... Ti páni by mě byli nejraději vedli za nos; měli ale smůlu, protože žádný nemám."

Důstojník Preobraženského pluku Alexandr Šepeljov byl 14. srpna 1797 "přeložen k Jeleckému mušketýrskému pluku pro neznalost služebních povinností, lenošení a zahálku, kterým přivykl za Počomkina a Zubova, kdy se namísto služby jenom natřásal v předpokojí a na tanečním parketě".

Některé z těchto případů a z desítek dalších jsou dobře známé a mnohokrát se uváděly jako příznačné projevy Pavlovy epochy.

V roce 1901, ke stoletému výročí carova zavraždění, sestavili A. Geno a Tomič celou třísetstránkovou knihu Pavel I. Soubor anekdot, výroků, charakteristik, carských výnosů aj., kde shromáždili všechny historiky, dříve roztroušené po memoárech a časopisech.

Už na tomto místě raději upozorníme, že z anekdot o Pavlovi budeme čerpat jen velmi obezřetně a všude, kde je to možné, ověřovat jejich pravost. Pavel měl totiž u "vzdělaného publika" takovou sociální reputaci, že se mu kromě reálných historek ochotně připisovaly také desítky příběhů smyšlených nebo pochybných.* / Uveďme alespoň několik příkladů.

"Pluku, na Sibiř - pochodem v chod!" V tomto proslulém vyprávění o vojenské jednotce, která až do zprávy o císařově smrti pochodovala do vyhnanství, se zřejmě prolínají dvě různé skutečnosti. Především nemilost, do níž z řady důvodů upadl pluk jízdní gardy. "Ducha našeho pluku se různí přítelíčkové všemožně snažili vykreslit panovníkovi jako nebezpečnou úchylku, jako ducha revolty, který působí zhoubně na ostatní pluky." Nejpřísnějším represivním aktem bylo zatčení velitele a šesti plukovníků za "jejich bezhlavé chování při manévrech". V té době byl pluk "poslán do internace v Carském

* / Každý historický fakt pochopený potomky jako anekdota, fraška ostatně bledne a ztrácí "jiskru" i při nejpřesnějším přetlumočení, neboť vyprávěči je jasná nehoráznost, směšnost situace; ba co víc, vyprávění bývá určeno zasvěceným posluchačům, ale my si jen obtížně dovedeme představit situace, kdy tatáž anekdota byla smrtelně vážnou událostí, včlenit ji do takového "systému koordinát", kdy na ní nebylo vůbec nic směšného.

Sele". Jak tvrdí D. N. Longinov, "při vyhlašování těchto represálií pronesl /Pavel/ v proudu zuřivých výhružek také slovo Sibiř. Ještě téhož dne pluk opustil Petrohrad, ale nikdo nevěděl, co se děje, ani kam jdou, dokud nedorazili do Carského Sela."

Slovo "Sibiř" tedy padlo, ale rozkaz byl dán jen do Carského Sela; v paměti očitých svědků asi utkvěla ta urážlivá hrozba a vyhrotila později vyličení celé události. S tímto vyprávěním se pravděpodobně prolno ještě jedno další: o kozácích, kteří byli posláni dobýt Indii a jejichž výprava byla hned po Pavlově smrti odvolána. A tak z jedné pozdější práce do druhé přechází "Pluku, na Sibiř..." Jenže žádný takový pluk neexistoval.

Anebo další proslulá historka: na listinu se třemi protichůdnými názory na tutéž otázku připsal prý Pavel nesmyslné rozhodnutí "Staniž se", a schválil tak vlastně všechny tři názory současně. Počátkem 20. století se touto otázkou zabýval M. V. Kločkov a příslušný dokument našel. Stále tam opravdu tři rozdílná mínění: jedno nižší instance, druhé - instance střední a konečně třetí, nejvyšší - názor Senátu. Pavlovo rozhodnutí přirozeně znamenalo souhlas s tím posledním.

Sociální reputace

Proč měl Pavel tak špatnou sociální reputaci a kdo ji vytvářel a udržoval, o tom pojednáme podrobněji v dalších kapitolách. I bez toho přehnaného "Na Sibiř - pochodem v chod!" je despotická svévole v epizodě s jízdním gardovým plukem na-

prosto zjevná. Jako v mnoha dalších anekdotách, jejichž historická pravost je nepochybná.

Když dostal car hlášení o zlořádech ve Vjatce, sesadil 12. dubna 1800 všechny úředníky ve Vjatské gubernii. Později se trochu obměkčil a omilostnil poměrně nevinný důchodkový úřad a pár jednotlivců, kteří do úřadu sotva nastoupili.

Švédský vyslanec v Rusku Stedingk ve svých memoárech vypráví, jak při jedné slavnosti "císař něco pošeptal do ucha Naryškinovi. Když se pak vrchního maršálka dvora ptali, co panovník říkal, odpověděl: 'Ráčil mi říct: Hlupáku!'" Druhého dne se Pavel pokoušel vyslanci vysvětlit, že se na Naryškina rozzlobil kvůli špatně připravené slavnosti. Stedingk se však vyslovil o slavnosti pochvalně a mezi jiným pravil, že Naryškin je přece velice významná osoba /un très-grand seigneur/. Při těchto neobezřetně utroučených slovech protáhl císař obličej a pak zvýšeným hlasem pronesl pamětihodnou větu: "Pane vyslanče, račte vzít na vědomí, že v Rusku není žádná významná osoba kromě té, s níž právě mluvím, a dokud s ní mluvím."

Car nejednou vysvětluje svému okolí, jaké jsou jeho cíle, jeho subjektivní program. Někdy to formuluje asi takhle: "Blaho všech i každého zvlášť!" Častěji však: "Každý člověk má význam, pokud s ním mluvím já, a jen po tu dobu, co s ním mluvím."

Vladař, prahnoucí po maximální, absolutní moci a považující právě takovou moc za největší blaho pro poddané, je v dějinách situace natolik běžná, že nevyžaduje zvláštních

komentářů /viz sterověký Egypt, Asýrie, Řím, Persie, Čína, francouzský absolutismus, jihoameričtí diktátoři.../.

Tak vypjatou touhu po samovládě jako u Pavla nebo u Napoleona si však těžko dovedeme představit u britského předsedy vlády, zodpovědného parlamentu, anebo u římského konzula v prvních stoletích republiky: v těchto případech by taková snaha byla obsurdní nehorázností, šílenstvím... V Rusku 18. století ovšem nebyl tento "nenormální" jev ničím nahodilým. Rozhodně byl mnohem přirozenější a v "řádu věcí" tkvěl pevněji, než to připadalo některým pozdějším historikům a publicistům.

Především je důležité připomenout si "paradox vládního systému Petra I.", tu výbušnou jednotu despotismu a osvěty: uprostřed různých programů a pokusů najít z tohoto rozporu východisko, uprostřed revolučních bouří z konce století mohlo snadno dojít a již za Kateřiny také došlo k tažení proti osvětě ve jménu posílení despotické samovlády.

K utužení absolutistické moci mohly být do jisté míry využity naděje, které do cara vkládal lid, i skutečnost, že většina rolnictva novou šlechtickou vzdělanost nepřijala.

I mezi nejvzdělanější a nejnezávislejší elitou navíc převládal tenkrát názor, že absolutismus je na Rusko "jako šitý". S myšlenkou, že dějiny tvoří do značné míry panovníci, rozhodně nepřišel až Pavel.

Shromáždíme-li výroky ruských myslitelů a politiků o závažnosti dvojího historického pohybu – od poměrů k panovníkovi a od panovníka k poměrům, zjišťujeme, že většina stavěla na první místo ten druhý.

Každý rozumný vládce přirozeně chápe, že je omezen objektivními možnostmi, například početností armády a obyvatelstva, nebo zeměpisnou polohou /"Prorazit okno do Evropy nám odtud osud umožní"/. Jenomže vladař si nakonec jaksi dokáže podříditi i "přírodu, osud", a tak vzniká "hrdé dílo Petra".

V té době tedy ještě bojovaly ideje osvíceného a neosvíceného absolutismu "jako rovný s rovným", přičemž absolutismus neosvícený měl v zemi dávné a silné tradice. Nejvyšším kritériem, autoritou zůstával i nadále systém Petra Velikého, vykládán mohl být ovšem různě. Připomeněte si jen soupeřící nápisy na pomnících velkého reformátora v Petrohradě: "Petru I. - Kateřina II., 1782" a "Pradědovi - pravnuk, 1800". Matka i syn mají odlišné názory, ale Petra se dovolávají oba dva...

Dnešním badatelům neuniklo, že "Pavel se vědomě orientoval na sepětí svého jména se jménem Petrovým - pro křesťana běžné spojení dvou svatých - Petra a Pavla. Kateřina se snažila zdůraznit kontinuitu panovnické posloupnosti - 'prvnímu - druhá', kdežto Pavel stavěl na pokrevním příbuzenství - 'pradědovi - pravnuk'" /Lotman, Uspenskij, Tipologija, 279/.

Na soupeřství obou pomníků poukazoval v 19. století i Gercen. "To je rodinná záležitost, ale co s tím má společného Rusko?"

Připočtete k tomu všemu ještě vědomou nebo podvědomou víru v božský původ nejvyšší moci. Cynická Kateřina byla k náboženství dost lhostejná, ale měla vždy na paměti, že věřit se má, a vyžadovala to od druhých. Exaltovaný Pavel

byl mnohem více nakloněn ne snad pravoslavným ctnostem, ale jakési "mystice moci", v níž se už mimořádná síla ruského absolutismu nejevila pouhým "hybatelem" ruských dějin, nýbrž nástrojem vyšší prozřetelnosti.

Subjektivním, tisíckrát proklamovaným Pavlovým politickým cílem, který si před korunovací vytýčil a po ní začal uskutečňovat, byla maximální centralizace, krajní utužení carské moci jako jediné cesty k "blahu všech i každého zvlášť". Tento program vládce státu, zformovaný v okamžiku vážné krize ruského osvícenství i osvíceného absolutismu, je vlastně novým pokusem rozetnout Petrův "dvojitý uzel" /tj. spojení daného osvícenství s daným otroctvím a despotismem/.

Nová centralizace se zavádí od prvních hodin nové vlády.

Nápadně vzrůstá úloha armády. Do všech gubernií jsou vyslány speciální "revize" s mimořádnými pravomocemi. Nový styl státní správy byl zakotven v řadě zákonů, carských výnosů a nařízení.

Sbírka zákonů Ruské říše nám umožňuje učinit si představu o celkovém počtu zákonů a výnosů, které Pavel vydal. Počínaje prvními zákony, zveřejněnými 6. a 7. listopadu 1796, a šesti posledními z 11. března 1801 konče, bylo vydáno: koncem r. 1796 - 177 legislativních aktů, v roce 1797 - 595; v r. 1798 - 509; v roce 1799 - 330; v r. 1800 - 469; a konečně počátkem roku 1801 - 69 /tj. celkem 2179 zákonodárných aktů, v průměru asi 42 měsíčně/.

Mimořádně intenzivní zákonodárství, nepřetržité změny, reorganizace, zavádění nových pořádků a drobné reformy patří

k důležitým rysům stylu Pavlovy vlády.

Pro srovnání uveďme, že ve Sbírce zákonů nalézáme za celé období samostatné vlády Petra I. /od září 1689 do ledna 1725/ 3296 dokumentů, což představuje v průměru méně než 8 měsíčně. Od smrti Petra I. do nastolení Kateřiny II. - 6939 dokumentů, průměrně 21 měsíčně.

Za čtyřicet a půl roku vlády Kateřiny II. - 5948, průměrně 12 zákonodárných aktů měsíčně.

Zákonodárství čtyřletí Pavlovy vlády bylo tedy 3,5 krát intenzivnější než za vlády jeho předchůdkyně a výrazně předstihuje kterékoliv dřívější období ruských dějin.

Na závěr svého statistického exkursu dodejme, že čtyřicet a půl roku vlády Alexandrovy je ve sbírce zákonů zastoupeno rovněž velice úctyhodně - 10 822 zákonodárnými akty, což činí asi 37 měsíčně.

Přihlédněme nakonec i k tomu, že za Pavla značně vzrostl počet nejrůznějších vyhlášek, nařízení a tištěných oznámení, které se blíží zákonodárným aktům. Německý časopis Allgemeine Literaturzeitung přináší velice zajímavé /i když samozřejmě nikoli nestranné/ hodnocení materiálů, které byly otiskovány na stránkách Petrohradského věstníku v roce 1799: "Dobrou třetinu místa zaujímají zprávy o různých pokutách, trestech, vyznamenáních apod. /.../. Ročně přichází Pavlovi poštou 3229 dopisů s nejrůznějšími žádostmi, na které odpověděl 854 výnosy a 1793 ústními příkazy."

A ještě jedna typická podrobnost: za sto let od počátku vlády Petra I. bylo do knížecího a hraběcího stavu povýšeno devatenáct šlechtických rodin; Pavel zanechal po sobě za čtyři roky vlády nových pět knížecích a 22 hraběcích rodin.

Počet zákonů přirozeně ještě nevypovídá o obsahu a zaměření politiky. Část Pavlových výnosů nepochybně objektivně přispívala k zavedení pořádku a evropeizaci ruské státní vlády.

"Císař Pavel," hlásí v roce 1801 pruský agent, který je dalek úmyslu cara idealizovat, "zavedl určitou disciplínu, pravidelnou organizaci a vojenský výcvik ruské armády, který Kateřina II. podceňovala."

Diplomatovi přizvukuje světa znalý bystrý memoárista: "Ve zbrojnicích asi ještě stojí mamutí děla Kateřininých časů na ohavných rudých lafetách. Hned na začátku Pavlovy vlády dostala děla i lafety novou podobu, lehčí a ovladatelnější /.../, což bylo prvním krokem k reorganizaci a zdokonalení našeho dělostřelectva, ve srovnání s nímž jsou děla z doby obléhání Očakova a dobytí Krymu cosi nepředstavitelně ubohého a nemohoucího" /Greč/.

Jedním z rozumných opatření nové vlády bylo například předvolání všech, kdo sloužili ve vojsku "na dálku"; šlo o drtivý úder proti mnohaleté praxi přihlašovat syny šlechticů do pluků již při narození /takže než dosáhli plnoletosti, měli už "slušné hodnosti"/; na základě tohoto Pavlova výnosu bylo pouze z gardových jezdeckých pluků vyškrtáno 1541 fiktivních důstojníků.

Se zajímavým názorem na vojenské reformy Pavlovy vlády přichází také významný a dobře informovaný úředník Lubjanovskij, který sloužil čtyřem carům. "O těch pořádcích ve vojsku mi později jeden starý a moudrý generál řekl, že sama myšlenka obnovit síly armády nezůstala pro Rusko bez užitku: změnila se v neustálou bdělou pozornost a přísnou náročnost,

a tek zavčas připravila vojsko k velké válce na obranu vlasti. Pak ale obrátil minci rubem nahoru a říkal, že tady jsou ale také kořeny důrazu na vnější formu a okázalost, které nahrazují myšlení na první pohled viditelným mechanickým drilem."

Proto poukazovali mnozí současníci i historici na to, že už sama nepřetržitost a rozpornost zákonodárné činnosti stupňovaly atmosféru svévole a nezákonnosti. Carova vůle předbíhala platné zákony a v nových aktech pak často až dodatečně uzákoňovala už vykonané despotické činy.

Právě to měl na mysli D. N. Bludov, když Mikuláš I. vysvětloval rozdíl mezi samovládou a despotismem. "Samovládce může libovolně měnit zákony, avšak dokud je nezmění nebo nezruší, musí je sám dodržovat" /Valujev/.

"Člověk nevychází z údivu," poznamenává k tomu memoárista, "nad obrovským počtem výnosů, zákonů a nařízení ze Pavlovy krátké vlády; šlo však o to nenechat kámen na kameni z ničeho, co zavedla Kateřina, o křečovitě projevů šílené zlovůle - z toho ta příšerná dřina bez chvíle oddechu! Hrabě Bludov mi vyprávěl, co slyšel od očitého svědka - když prý kníže Bezborodko za jediné ráno dostal tři protichůdná rozhodnutí v jedné a téže věci, měl si povzděchnout: 'Nešťastné Rusko! Ale co, Rusko to klidně vydrží ještě šedesát let!'"*/

*/ Tento záznam o Pavlu I. a řada dalších, podepsaných iniciálami D. L., jež se zachovaly v Schilderově archívu, byla Schilderovi předána prostřednictvím známého státníka a historika A. B. Lobanova-Rostovského. Osobnost memoáristy prozrazují autobiografické zmínky: "Moje matka je Rostopčinova neteř z druhého kolena. /.../ Můj dědeček z matčiny strany byl Alexandr Štěpanovič Krjukov." To umožnilo zjistit, že za iniciálami D. L. se skrývá Dmitrij Nikolajevič Longinov, který se v mládí pohyboval u dvora i v carské rodině, později byl jmenován ředitelem odboru zahraničních věcí /1875/, senátorem /1876/, bratr ještě proslulejšího spisovatele a politika Michela Longinova /oba byli syny osobního tajemníka císařovny Alžběty Alexejevny/. K záznamům D. N. Longinova, obsahujícím dů-

Přes všechnu rozpornost vládl však v zákonodárství z let 1796-1801 jednotný duch - společenskou osou stovek nových výnosů byla centralizace, soustředění moci v ruku jediného člověka. Řada opatření směřovala k nahrazení principu kolegií /tam, kde byl ještě zachován/ principem moci jedince; "osoby se nadřazovaly institucím" /Kločkov/.

Vznikal nezměnitelný žebříček subordínace: císař - generální prokurátor - ministr /nebo přednosta odpovídajícího úřadu/*/ - gubernátor. Vláda v centru i mimo ně mívá obvykle "shodnou" strukturu - proto se posílení centralizace v sídelním městě projevuje i v provinciích; stejně jako dohled nad nejvyššími vládními orgány má generální prokurátor, na gubernátora dohlíží zase prokurátor gubernský. Nařízení z 26. prosince 1798 mu ukládalo "za služební povinnost podávat hlášení o nejvyšších úřednicích v gubernii"; nařízení z 11. března 1798 - dozírat na cizince a pečlivě "prověřovat podle cestovních dokladů, zda se neuchýlili od předepsané trasy"; později bylo gubernským prokurátorům přikázáno "věnovat mimořádnou pozornost korespondenci a tiskovinám zasílaným z cizích zemí", a všechno hlásit nikoliv gubernátorovi, nýbrž generálnímu prokurátorovi. V roce 1802 byly mimořádné pravomoci gubernských prokurátorů zrušeny.

Utůžení moci můžeme sledovat i na nižších stupních státní správy. "Na našem dvoře," vzpomíná Greč, "si pronajal byt okrskový policejní komisař XIV. třídy /tak se ten-

ležitá vyprávění a historky z úst zasvěcených osobností /mj. také F. V. Rostopčina/, se budeme ještě nejednou vrátet.

*/ Systém ministerstev, který přijal od r. 1802 Alexandr I., byl fakticky zaveden už za Pavla I.

krát říkávalo pomocníkům policejních správců městských čtvrtí/ Strachov, syn bývalého vrátného v jakémsi úřadě. Byl to tyran a postrach celého domu; všichni se mu podřizovali ve strachu a bázni; prchali před ním jako by to byl sám Pavel. Udání takového darebáka, i to nejnespravedlivější a nejnehoráznější, mohlo mít tragické důsledky. Svoje si zažili ostatně i sami policajti."

Rozhodně ne pro legraci, ale aby měl pod dohledem i nejmenší společenskou buňku - dům, rodinu - , přikázal také Pavel I. majoru K. F. Tollovi /budoucímu slavnému generálovi/ "zhotovit maketu Petrohradu tak, aby na ní byly naprosto přesně vyvedeny nejen všechny ulice a náměstí, ale také fasády všech domů včetně jejich zadních traktů".

V celkovém systému reglementace a přísného pořádku zaujal důležité místo nový systém následnictví: 5. dubna 1797 zrušil Pavel I. zákon vydaný Petrem I., který ve skutečnosti nahrával boji různých skupin o trůn; nadále se zavádělo následnictví podle práva prvorozenectví v mužské linii /zachovávalo se až do roku 1917/ - ženy přicházely v úvahu teprve po vymřetí všech mužských představitelů dynastie.

Tak přešel Pavel I. od reglementace běžné skutečnosti k pokusu "vládnout budoucností".

Pro desítky anekdot a absurdit, které nám sice proto nebudou připadat o nic méně směšné, lze najít vysvětlení ve zvláštní logice Pavlova systému. Jeho osobní snaha "proniknout do všeho" odpovídá sociální roli, do níž se stylizoval. Kateřina II. se například nevměšovala do záležitostí, jež jí byly cizí, alespoň do jisté míry přenechala starost o armádu a námořnictvo svým favoritům anebo iniciativním vojevůdcům, kteří se v tom vyznali. Pavel se naopak snažil maximálně rozšířit svou bezprostřední moc.

Podle svědectví zahraničního pozorovatele neměla císařovna Marie Fjodorovna "právo pozvat k sobě bez panovníkova svolení své syny ani snachy. Alexandr žil se ženou v ústraní, obklopen výhradně lidmi oddanými císaři. Aby na něho nepadl sebemenší stín podezření, nikoho nezval a s cizími ministry a velmoži mluvil pouze v otcově přítomnosti" /Georgel/.

11. března 1800 obdržel řížský gubernátor generálporučík Rebinder nečekaně překvapivý carský přípis: v seznamu osob, které projížděly Rigou, padlo mu zničehož nic do očí jméno "praporčíka ve výslužbě Rerena", a tak se ihned dotázal: "Pochybují, že by byl opravdu ve výslužbě, a pokud byl propuštěn z armády /snaž pro nějaký přestupek/, nařizují jej neprodleně zatknout, uvěznit v řížské citadele a podat mi o tom hlášení."^{*/}

V případě směšných zákazů slov "klub", "rada", "zástupci" nešlo pouze o boj s jakobínskou terminologií, o "zákaz revoluce"; projevuje se tu i víra v sílu samého jakobínského termínu, a tedy i v moc carského veta^{**/}, v panovníkův monopol na pravdu.

Nemělo by jistě smysl hledat nějakou zákonitost v každém rozmaru, v každém detailu císařova chování, nesmíme však zároveň ani zapomínat na to, že nová centralizace moci

^{*/} Tento spis nemá žádné pokračování. "Propuštěnec" Reren byl nejspíše přece jen ve výslužbě, měl tedy právo si tu a tam někam vyjet.

^{**/} Když Kateřina II. nabádala šlechtu, aby nevyvolávala sváry pro domnělé urážky, snažila se naopak zdůraznit "nicotu slov" /Manifest o soubojích z 21. dubna 1787/.

přispěla k tomu, aby se carovy osobní vlastnosti stávaly ještě mocnějším "společenským faktorem" než dříve. Pavel si toho byl vědom a záměrně o to usiloval.

Radikální posílení absolutistického principu vyžadovalo příslušné ideologické odůvodnění. Trůn samozřejmě i nadále posvěcovala pravoslavná církev, avšak za Pavla mnohem méně, než tomu bude za čtyřicet, padesát let, za vlády Mikuláše I. /v době, kdy byla vyhlášena známá trojjediná formule "samoděržaví, pravoslaví, národnost"/.

18. století bylo stoletím "přespříliš" osvícenským, útoky Voltaira, Diderota, Holbacha a dalších myslitelů zkompromitovaly církev a náboženství a otřásl jejich základy natolik, že carovi dokonce nepřišlo na mysl chtít utvrdit svůj způsob vlády pravoslavným požehnáním. Spíše naopak: on sám žehná církvi a poprvé vyslovuje to, co je dávno skutečností, avšak co se "neříká nahlas": "Hlavou církve je ruský car" /Schilder/. Když se metropolita Platon pokouší protestovat proti podivnému ceremonálu udílení řádů církevním hierarchům, Pavel zuří, protože v tomto ceremonálu se obráží jeho názor na pravoslavné duchovenstvo jako na druh "státní služby".

Pro posvěcení nových forem se hledala a našla mnohem "kosmičtější", vnějšíkově efektnější forma. Abychom si ji dovedli dobře představit, podívejme se nejprve na některé zdánlivě nesmyslné nebo druhořadé rysy Pavlovy vlády.

20. ledna 1798 byl vyhlášen všeobecný zákaz nosit frak: "Povoluje se německý oděv výhradně se stojatým límcem, vysokým nejméně 3/4 palce, přičemž manžety musejí být téže barvy jako límec."

Zároveň se nařizovalo nahradit vesty "německými kami-
zolami", "nenosit střevíce s mašlemi, ale jediné s přeskami;
stejně tak polovysoké boty, zvané šněrovací. /.../ Neomotá-
vat si krk vázankami, šálami nebo šátky, ale uvazovat si je
slušným způsobem bez nepatřičné tloušťky." Tato a další po-
dobná nařízení petrohradského policejního ředitele byla s
různými vynechávkami mnohokrát otištěna v časopise Ruské sta-
rožitnosti.

Zachoval se carův písemný příkaz P. A. Palenovi: "Tohoto
důstojníka jsem přistihl v trůnním sále s kloboukem na hlavě.
Suďte ho sám."

Pro takový přečin není slov! Přestupek je tak hrozný, že
ani nejpřísnější trest nepotřebuje zvláštního zdůvodnění.

V prosinci 1796 byl vypovězen sardinský diplomat, protože
nosil kulatý klobouk.

Pruské formy se zavádějí tak horlivě, že to nevyvolávalo
nevoli nikoho jiného než pruského vyslance Brüllla: "Císaře ne-
napadlo nic lepšího, než vzít za vzor pruský model a slepě ho
kopírovat, aniž se předtím zamyslel nad nezbytností přizpůso-
bit tento vzor místu, počasí, mravům, obyčejům, národnímu cha-
rakteru atd." V souvislosti se zprávou o tom, že vydaje na no-
vé vojenské uniformy již překročily 30 miliónů rublů, pozname-
nává, že stará uniforma, pohodlná a odpovídající národnímu
vkusu, byla teď nahrazena méně pohodlnou a méně účelnou: "Gra-
nátnická čepice, perka a vypasovaná uniforma vojáky tísní, cí-
tí se v ní nesví" /Schilder, Alexandr I./.

Zachoval se značný počet vzpomínek, anekdot, dopisů, hod-
nocení reglementů o kloboucích, vestách atd. atd.

Pohleďme na fragmenty "kroniky" roku 1799 /nařízení vrchního policejního ředitele hlavního města/:

18. února	Zakázáno tančit valčík.
2. dubna	Zakázáno nosit toupé padající do čela.
6. května	Dámám zakázáno nosit přes rameno různobarevné stuhy na způsob rytířských.
17. června	Zakázáno všem nosit široké dlouhé lokny.
12. srpna	"Nikdo ať se neopovažuje nosit licousy."
4. září	Zakázány německé dlouhé kabáty a "tříčtvrteční kabáty s límcí a manžetami odlišných barev; povoleny pouze jednobarevné".
28. září	Aby kočí a forajtri při jízdě nehulákali.
28. listopadu	Zakázány "modré dámské živůtky s dekoltem a bílou sukní".

Všechny tyto "drobnosti" nepochybně souvisely s ústředními ideologickými problémy, které se Pavel I. pokoušel řešit.

Rytířstvím proti jakobínství

"Nikdy nebývalo u dvora tolik pompy, tolik nádhery a přísné obřadnosti" /pozdější značně objektivní hodnocení spisovatele a ministra I. I. Dmitrijeva/.

26. února 1797 na místě strženého Letního paláce klade Pavel vlastnoručně první kámen Michajlovského zámku. Obřadnost a symbolika při tom dosahují vrcholu: středověký zámek obehnaný příkopem se staví podle starobylého zvyku v barvě rukavičky krásné dámy /Anny Lopuchinové-Gagarinové/, jíž se rytířský car kočí a obdivuje; výdaje na zámek převyšují i nej-

smělejší dohady: zprvu se počítalo se 425 800 rublů, pak se ale částky zdeseteronásobily, takže po tři léta se denně prostavěly desetitisíce rublů.

Pravoslavný car bere navíc pod ochranu řád maltézských rytířů, aniž ho snad vůbec napadlo, že jde o organizaci katolických rytířů a že velmistr řádu je formálně podřízen papeži. Na březích Něvy se tak objevují maltézští rytíři, maltézské kříže, řád sv. Jana Jeruzalémského, johanité.

O "rytířství" a "caru rytíři" se tenkrát nemálo mluvilo a psalo. Neutrální pozorovatelé /La Harpe, Sablukov/ nejednou debatují o bizarním spojení "tyrana" a "rytíře".

Švédský státník G. M. Armfeldt, který dlouho pobýval u ruského dvora, psal: "S netolerancí a krutostí vojenského despoty spojoval Pavel v oné době všeobecné vratkosti, převratů a intrik jistý smysl pro spravedlnost a rytířství."

Nejde o "vznešené pojmy", nýbrž o ideologii. Armfeldt bystře postihl určitou vnitřní jednotu navenek výstředních, šílených činů. Výrok o "době všeobecné vratkosti, převratů a intrik" znamená v ústech monarchisty Armfeldta a mnoha dalších přibližně toto: starému světu - světu králů, aristokracie, feudalismu - chybí na sklonku 18. století dostatečně silná vůdčí myšlenka: tisíciletými vyzkoušená čistě náboženská sankce moci dostala vážné trhliny; převládá nejistota, rozbroje, přízemní věcně a zejména cynismus, jímž bylo prostoupeno ruské, a samozřejmě nikoli pouze ruské osvícenství. Neobyčejně charakteristické jsou v této souvislosti knižně neotištěné řádky z memoárů I. I. Dmitrijeva o nedostatku "obecné myšlenky", stále palčivěji pociťované ke konci vlády Kateřiny II. "Služba v gardě mi připadala

rok od roku otravnější: bylo mi už přes třicet a často jsem musel žít v kasárnách s téměř nezletilými důstojníky, být svědkem jejich pošetilostí, ženské marnivosti a někdy dokonce i uličnických kousků, které se pro důstojníka opravdu nesluší." V knižním vydání Dmitrijevových pamětí Pohled na můj život je tento text nahrazen jedinou větou: "Vojenská služba mi nebyla po chuti, netrpělivě jsem čekal, až budu povýšen na kapitána."

S pohrdáním líčí situaci na "babiččině dvoře" i velkokníže Alexandr v dopise La Harpovi z 20. června 1796.

Dokonce i Gercen, který ve svých dílech i na stránkách svobodného tisku zveřejnil řadu myšlenek a obrazů zahrocených proti Pavlovi, si na sklonku života uvědomil, že "Pavel pročistil tíživou, stařeckou, dusnou atmosféru konce kateřinské doby".

Zatím však v posledních letech 18. století starý svět pozoruje s hrůzou nejen vojenská vítězství francouzských sensculotů, ale také působivost jakobínských idejí - oč byla jejich ideologie silnější než rozpačitá směsice osvícenství, cynismu a náboženské terminologie.

Napoleonovi lze sotva upřít politickou prozíravost a znalost lidí. Právě on později přesně postihne kořeny Pavlovy politiky a Pavlova způsobu myšlení: nenávisť k francouzské revoluci, pozorné sledování úpadku dvorních mravů a etikety. Za podstatnou příčinu roztržky s Anglií kvůli Maltě považoval Napoleon právě Pavlův názor na rytířství.

Vrátíme se ještě k Napoleonovu velice zajímavému výkladu Pavlových "kořenů", jak ho podal nedlouho před smrtí na ostrově sv. Heleny.

Mnohé opory starého světa se zajímaly o to, o čem Pavel rozpráví v kruhu svých blízkých už jako následník trůnu. Jejich ideologická nejistota a nemohoucnost byly příliš zjevné.

Francouzská revoluce však začíná po roce 1794 slábnout; její hesla se stále více rozcházejí se skutečností; nejvnímavější evropští myslitelé /od Goetha a Schillera k Radiščevovi/, kteří pařížské hromobití vítali s nadšením, jsou omráčeni jakobínským terorem i termidoriánským renegátstvím. V této neobyčejně složité přechodné historické situaci hledají monarchové zoufale krásná slova a nové ideje - proti buřičským národům.

Jeden z takových pokusů můžeme vysledovat na konci 18. století právě v Rusku - návrat ke vzdálené středověké minulosti, oživení jejího idealizovaného obrazu, konzervativní rytířská idea proti "svobodě, rovnosti, bratrství".

Čeho se domáhal nervní, exaltovaný, poměrně značně vzdělaný dvačtyřicetiletý "ruský Hamlet", když se za takových okolností v Evropě konečně po mnoha letech ponižování a obav ujal vlády se svými názory na vzdělání a poslání monarchie?

Idea rytířství, především západního, středověkého rytířství /z toho vyrůstají ambice nejenom na ruský, ale přímo světový dosah "nového slova"/ vychází z jeho historické reputace ušlechtilosti, nezištné služby a statečnosti jako čehosi, co je výhradním příslušenstvím této feudální vrstvy.

Rytířství proti jakobínství /a proti Kateřininým lžím!/ je ztělesněním ušlechtilé nerovnosti proti "špatné rovnosti".

"Pozoruhodnou předností ruského císaře je snaha podporovat a ctít starobylé instituce," napíše v r. 1797 budoucí

Pavlův nepřítel, anglický vyslanec v Rusku Wittworth.

"V jeho činech... jsem spatřoval cosi rytířského, jakousi otevřenost," přizná Pavlovi jeho osvícený současník Dmitrijev.

Hrabě Litta a další významní představitelé řádu maltézských rytířů dobře odhadli, jak je třeba s carem jednat, aby přijal hodnost velmistra řádu - proto "pro zvýšení efektu... dorazili ke dvoru v prachem pokrytých kočárech /nezapomínejme, v té době žil Litta už asi deset let v Petřohradě/. Pavel přecházel po sále a když uviděl kočáry se zehvácenými koňmi, nařídil, aby zjistili, kdo to přijel; křídelní pobočník ohlásil, že rytíři řádu sv. Jana Jeruzalémského prosí o přístřeší. 'Uveďte je!' Litta vstoupil se slovy: 'Když jsme my, poutníci arabskými poušťmi, spatřili zámek a dověděli se, kdo tu žije...'" Car blahosklonně vyslyšel všechny prosby rytířů.

Z prince Hamleta se stává "císař don Quijote".

"Ruský don Quijote!" zvolá Napoleon; chápe tuto postavu pravděpodobně v romanticky dvojnásobném smyslu - jako směšnou i šlechetnou zároveň...

Z knihy *Grans vekov*, Moskva 1982

přeložila Miluše Zedražilová